

kultury materialnej i wtedy w miarę możliwości starał się mniej lub więcej wyczerpać schemat: *budownictwo-odzież-pożywienie-zajęcia*. Natomiast, gdy zajmował się materialną kulturą z wolnej, że się tak wyrażę, ręki, wtedy najczęściej (choć nie wyłącznie) obierał tematy leżące na jej pograniczach ze sztuką.

Niemal wszystko, cokolwiek autor „Ludu polskiego w powiecie Ropczyckim“ napisał z zakresu kultury materialnej nosi charakter ściśle opisowy i polega na bezpośrednich obserwacjach, poczynionych wśród ludu lub na podstawie obiektów zebranych po wsiach. To też, choć wszystko to nie zawsze stoi na poziomie wymagań współczesnych, jednakowoż niezaprzeczenie posiada dużą wartość.

Ale wspomniane dzieła stanowią tylko część zasług położonych przez Zmarłego dla poznania ludowej kultury materialnej. O wiele większą, po prostu ogromną, oddał On przez długoletnie, nad podziw skrzętne i niezmordowane gromadzenie nieocenionych zbiorów Muzeum Etnograficznego na Wawelu. O tym jednak będzie mowa w osobnej rozprawce.

KAZIMIERZ DOBROWOLSKI

SEWERYN UDZIELA JAKO BADACZ KULTURY SPOŁECZNEJ LUDU MAŁOPOLSKIEGO

Seweryn Udziela należał do ostatnich epigonów tego typu etnografów, który wytworzył się u nas w początkach XIX w. pod wpływem trzech prądów ideowych: ruchu narodowego, romantyzmu i historyzmu. Wola utrzymania niezawisłości duchowej, wsparta o kult wielkiej przeszłości narodu polskiego, i spleciony z nią nowy pogląd na świat, głoszący prymat uczucia nad rozumem, stały się tą głębią, na której wyrósł u nas zwrot ku kulturze ludowej. Zaczął się on w Polsce, podobnie jak w Anglii, we Francji i w Niemczech, od zbierania pieśni, podań i tych odrębności kulturalnych ludu, które uderzały wyobraźnię warstw elitarnych swoją stroną emocjonalną i utwierdzały w nich poczucie archaiczności i rodzimości kultury polskiej. Zainteresowania etnograficzne Seweryna Udzieli biegły w dużej mierze po linii, wytkniętej przez pierwszych naszych zbieraczy, a skryształowanej w pracach Oskara Kolberga. Podobnie też harmonizowała jego postawa uczuciowa wobec kultury ludowej z nastrojem, jaki towarzyszył pionierom naszej etnografii. Tak jak oni odnosił się Udziela z wielkim umiłowaniem do ludu, wierzył w jego twórcze zdolności i w rodzimość wielu wytworów kulturalnych, przechowywanych przez wieś.

Prace Seweryna Udzieli uwzględniały głównie literaturę ludową, pieśni, baśnie, legendy, podania, teksty widowisk, dalej wierzenia i praktyki magiczne, wreszcie niektóre działy kultury technicznej, zwłaszcza strój ludowy i związane z nim zdobnictwo. Dotyczyły one również kultury społecznej. Aby jaśniej uwypuklić działalność Udzieli w tej ostatniej dziedzinie, wypada przede wszystkim sprecyzować, co

rozumiemy przez to pojęcie. Na kulturę społeczną składa się ogół postaw ideologicznych, działań i urzędzeń, które określają stosunki między ludźmi i normują zarówno współdziałanie i współpracę, jak neutralność i walkę. Postawy ideologiczne oświetlają przede wszystkim system wartości moralnych i obyczajowych, jaki obowiązuje w pewnym środowisku społecznym, a związane z nimi urzędzenia i ich funkcjonowanie mówią o faktycznym stanie życia społecznego. Społeczna kultura ludowa obejmuje ten sam zakres zjawisk z tą różnicą, że główny nacisk kładziemy na postawy ideologiczne, działanie i urzędzenie, które się opierają na tradycji ustnej i są specyficzne dla grup ludowych.

Kultura społeczna ludu małopolskiego jako dynamiczna całość nie była przedmiotem badań Udzieli. Uwagę jego przyciągały tylko pewne jej fragmenty, zwłaszcza te, które opisywali poprzednicy w swych pracach, w szczególności zwyczaje rodzinne, i niektóre zwyczaje należące do tzw. roku obrzędowego. Postawy ideologiczne, poglądy na właściwość lub niewłaściwość postępowania mało interesowały Udziela. Zaledwie tu i owdzie spotykamy w jego pracach wzmianki o tradycyjnych zapatrywaniach na społeczną rolę kobiety, o społecznych funkcjach bogactwa¹⁾, o moralności seksualnej²⁾. Najobszerniej z tej dziedziny uwzględnił Udziela opinie, które odzwierciedlają wzajemny stosunek różnorodnych grup społecznych. Wartość mają zwłaszcza te jego zapiski, które rzucają światło na postawy chłopów wobec mieszczan i inteligencji małomiasteczkowej i odwrotnie charakteryzują postawę mieszczan wobec chłopów. Cenne są też jego notatki o antagonizmach między ludnością tubylczą a napływową³⁾, o wzajemnych sądach dwu gromad wiejskich i dwu odrębnych grup etnograficznych (górali i lachów)⁴⁾, o opiniach, jakie występują na gruncie zetknięcia dwu grup etnicznych (ludności polskiej i łemkowskiej)⁵⁾. Spostrzeżenia Udzieli wszędzie ilustrowane są anegdotami, przysłowiami i wierszami, które podnoszą plastyczność jego przedstawienia.

W przeciwieństwie do tych zagadnień daleko więcej miejsca poświęcił Udziela zwyczajom, które wytworzyły się na tle życia rodzinnego, zawodowego itp., a polegały na wykonywaniu ustalonych tradycją czynności w określonych sytuacjach lub w oznaczonych porach roku. Dla przykładu wspomnimy o opisie niektórych zwyczajów przedślubnych, związanych ze staraniem się o rękę panny (maj⁶⁾) i tzw. chodzenie na śmiecie⁷⁾, o opisach zwyczajów, towarzyszących narodzinom, weselu i pogrzebowi⁸⁾ (na czoło wysuwa się tu zwa-

1) Por. przykładowo *Lud polski w powiecie ropczyckim*, Kraków 1892, 17—19.

2) *Ziemia łemkowska przed półwieczem*, Lwów 1934, 32.

3) *Lud polski* 16, 22.

4) *Lachy*, Lud XI, 70—72; *Z humoru ludowego*, II. Kurier Codz., Kurier Lit. Nauk. 1925, nr 46 (23. XI.).

5) *Ziemia łemkowska* 20—21, 82—83.

6) *Maj*, II. Kurier Codz. 1925, nr 122 (4. V).

7) *Ocieka, Zapiski etnograficzne*, Lud XXIII, 128.

8) *Lud polski w powiecie ropczyckim* 80—120; *Krakowiacy*, Kraków 1924, 61—89.

szcza obszerne przedstawienie wesela chłopskiego i mieszczkańskiego w powiecie ropczyckim) oraz o materiałach, które dotyczą zwyczajów rolnych jak dożynki itp. lub zwyczajów świątecznych głównie w ziemi krakowskiej i ropczyckiej⁹⁾.

Formy życia towarzyskiego, zagadnienia przemian kultury tradycyjnej, wywołanych kontaktami ludności wiejskiej z innymi grupami społecznymi, jej migracjami i wymieraniem dawnych rzemieślników wiejskich, zaledwie tu i owdzie są zaznaczone w pracach Udzieli¹⁰⁾.

Zjawiska powyższe ujmował Udziela w sposób opisowy. Materiały, zebrane przez siebie i pomocników grupował mniej więcej wedle schematu, przyjętego przez Kolberga, wykazywał też silne pokrewieństwo z tym autorem (i jego poprzednikami jak np. Mączyńskim), gdy chodzi o metodę opisu. Nie starał się zazwyczaj o wyjaśnianie zjawisk, o wykrywanie ich pochodzenia, rozwoju i społecznego ich znaczenia. Kierował się przede wszystkim trzeźwym zmysłem obserwacyjnym. Trudne warunki życiowe utrudniły mu pogłębienie studiów i bliższy kontakt z nauką europejską.

Od czysto opisowego ujmowania zjawisk społecznych odchyła się praca Udzieli, poświęcona „Etnograficznemu ugrupowaniu i rozmieszczeniu rodów górali polskich“, która od czasu Wincentego Pola stanowi pierwszą próbę systematycznego opracowania tego skomplikowanego zagadnienia¹¹⁾. Kwestia ugrupowań etnograficznych zajmowała Udzielę już w r. 1889, kiedy ogłosił szkic o „Rozsiedleniu się Łemków“¹²⁾, wrócił też do niej jeszcze na kilka lat przed śmiercią¹³⁾. Jako b a d a c z nie osiągnął jednak Udziela odpowiedniego poziomu metodycznego, merytoryczna zaś strona jego szkicu budzi też szereg zastrzeżeń. Zagadnienie grup etnograficznych wymaga nie tylko systematycznego przestudiowania współczesnej kultury, ale też gruntownego wyświetlenia rozwoju badanych zjawisk na podłożu geograficznym przy zastosowaniu również metody socjologicznej. Udziela wysunął tylko dwa kryteria podziału na grupy etnograficzne: ubiór i budownictwo. Do górali zalicza tzw. lachów sądeckich, starą ludność rolniczą, zasiadłą gęsto w żyznej kotlinie nowosądeckiej, choć ludność ta nie zmieszała się z pasterskimi nomadami, którzy napłynęli później od wschodu i południa jako tzw. ludność wołoska. Szereg zastrzeżeń budzi też sposób stosowania wspomnianych kryteriów, rozmieszczenie ugrupowań i granica północno-wschodnia terytorium góralskiego, która wysuwała się dawniej niekiedy na północ, niekiedy na południe od linii podanej przez autora a nieraz nie przebiegała granicami wsi, lecz przecinała gminy w tych przypadkach, gdy niższe części zasiedliła starsza ludność rolnicza, a północne lesiste stoki

⁹⁾ *Lud polski* 120—123; *Krakowiacy* 31—60.

¹⁰⁾ Por. np. *Poczucie piękna u ludu ropczyckiego*, *Wiśła* III, 24; *Kilka słów o strojach, budowlach, sprzętach i naczyniach w Sądecczyźnie*, *Lud* X, 190—191; *Ziemia łemkowska* 30—31.

¹¹⁾ *Przegląd Geograficzny* 1918, 80—91.

¹²⁾ *Wiśła* III, 654—660.

¹³⁾ *Ubiory ludu polskiego*, zesz. III, *Górale beskidowi*, Kraków 1932, 9—10.

zostały zajęte przez młodszą ludność pochodzenia pasterskiego, jak w Targanicach i w Choczni pod Wadowicami.

Obok współczesnej kultury społecznej ludu małopolskiego zajmował się Udziela także jej historią. Wśród paru przyczynków z tej dziedziny, opartych głównie na archiwaliach parafialnych i księgach sądowych, spotykamy też mały szkic o instytucji dożywocia i zasadach prawa spadkowego we wsi Jazowsku w XVIII w.¹⁴⁾ Parę szczegółów o znaczeniu społecznym zawiera nadto praca o Podhala-
nach przed trzystu laty¹⁵⁾.

Na tych uwagach wypada zamknąć przegląd prac Udzieli, które dotyczą kultury społecznej. Ogółem biorąc zjawiska społeczne tylko w niewielkim stopniu przykuwały jego uwagę. Odnosi się to nie tylko do kultury społecznej w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale też do społecznej strony takich zjawisk, jak literatury ludowej, jak wiejskiego i małomiasteczkowego przemysłu¹⁶⁾. Kilkadziesiąt lat konsekwentnej pracy etnograficznej, podsyconej trwałą miłością do wszystkiego, co było ze wsią związane, poświęcił Udziela głównie literackiej, wierzeniowej, artystycznej i technicznej twórczości ludu małopolskiego. Charakterystyczny to szczegół dla historii etnografii polskiej na przełomie XIX i XX w.

ADAM FISCHER

ZASŁUGI SEWERYNA UDZIELI NA POLU BADAŃ NAD KULTURĄ DUCHOWĄ

Z rozmaitych działów etnografii polskiej zajmowała Seweryna Udzielę szczególnie kultura duchowa. Brak artykułu o tym niestrudżonym pracowniku jako badaczu kultury duchowej ludu polskiego byłby więc w tomie „Ludu“ poświęconym Jego pamięci pewnym brakiem zasadniczym. Dlatego gdy nie udało się uzyskać Redakcji „Ludu“ artykułów na ten temat od autorów, którzyby szczególnie wiele mogli tu powiedzieć, choć w krótkim zarysie postaram się zobrazować działalność zasłużonego etnografa także i w tej dziedzinie.

Kultura duchowa została uwzględniona w bardzo szerokim zakresie w różnych monografiach etnograficznych S. Udzieli. W pracy pt. „Lud polski w powiecie ropczyckim“ (Kraków 1892, Odb. z XIV—XVI t. ZWAK. s. 322) znajdziemy legendy i opowieści, związane z rozmaitymi miejscowościami, przezwiska i przysłowia, przesady, czary, leki, wyobrażenia o przyrodzie, wiarę w duchy, gry i zabawy, pieśni i opowieści ludowe. W zarysie pt. „Krakowiacy“ (Kraków 1924) na str. 90 uwzględniono wierzenia i wiedzę, następnie świat nadzmysłowy, zamawiania chorób, opowiadania i pieśni (s. 104),

¹⁴⁾ *Dożywocie w Jazowsku w powiecie nowosądeckim w XVIII w.*, Lud VIII, 257—262.

¹⁵⁾ *Ziemia 1927*, XII, 467—471, 489—494.

¹⁶⁾ Jest charakterystyczne, że nawet w pracy specjalnej, poświęconej *Przemysłowi ludowemu* (Echo miast i wsi, Kraków 1934, nr 13—16) zaledwie parę uwag poświęca organizacyjnej stronie produkcji.